

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Χρήστου Βούλγαρη, *Νέα θεώρησις τῶν Ἐπιτολῶν τῆς Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας τῆς Κορίνθου καὶ τῶν ἐν αὐτῇ ἀντιπάλων τοῦ Ἀποστόλου Παύλου* (Ἀνακοίνωσις εἰς τὴν Ἀκαδημίαν Ἀθηνῶν), Ἀθῆναι 1976.

Σὲ δικό μου ὑπόμνημα στὴν Α' πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολὴ τοῦ Παύλου, ποὺ δημοσιεύθηκε τὸ 1982, ἀναφέρομαι στὸ παραπάνω βιβλίον τοῦ κ. Βούλγαρη, σκόπιμα, δύο μόνο φορές: μία φορὰ στὰ Εἰσαγωγικά μου, γιὰ νὰ πῶ πὼς ἐγὼ δὲν δέχομαι ἐνιαία οὔτε τὴν Α' οὔτε τὴ Β' Ἐπιστολὴ, καὶ δευτέρη φορὰ, μέσα στὸ Ὑπόμνημα, ἐκεῖ ποὺ γίνεταί λόγος γιὰ τοὺς ἀντιπάλους τοῦ Παύλου. Λέω, σκόπιμα ἀναφέρομαι σ' αὐτὰ τὰ δύο σημεῖα γιὰ νὰ κάνω σαφές ὅτι δὲν ξεκινᾶω καμιά κριτικὴ εἴτε τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἔργου τοῦ κ. Βούλγαρη οὔτε ἀκόμη τοῦ συγκεκριμένου βιβλίου στὸ σύνολό του· σ' ἐκεῖνα τὰ δύο σημεῖα θέλησα ἀπλῶς νὰ δηλώσω τὸ διάφορο τῆς θέσης μου, καὶ τίποτε ἄλλο.

Ὁ κ. Βούλγαρης στὸ τεῦχος 54 τῆς ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ δημοσιεύει ἐκτεταμένη ἀπάντηση (σελ. 613-619) γεμάτη ἀπὸ «συμπαθέστατες» ἐκφράσεις γιὰ τὴν ταπεινότητά μου.

Στὴν πρώτη περίπτωση ποὺ ἐγὼ ἀναφέρομαι στὸ βιβλίον τοῦ κ. Βούλγαρη εἶναι στὰ Εἰσαγωγικά τοῦ δικοῦ μου, σελ. 24, καὶ γράφω ἐπὶ λέξει: «Ἐδῶ θὰ μπορούσαν νὰ κλείσουν αὐτὰ τὰ σύντομα εἰσαγωγικά μετὰ τὴν παράθεση τῆς Βιβλιογραφίας. Αἰσθηνομαίμως χρέος νὰ κάνω ἐδῶ μιὰ παρέμβαση, ποὺ κρίνω ἐπιστημονικὰ ἐπιβεβλημένη. Πρόκειται γιὰ τὸ ἐξῆς: Πρὶν λίγο καιρὸ ὁ συνάδελφος ἐντεταλμένος ὑφηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς Ἀθηνῶν κ. Χρ. Βούλγαρης, δημοσίευσε ἐκτεταμένη μελέτη μετὰ τίτλον «Νέα θεώρησις...». Στὴν ἐργασία αὐτὴ ὁ σ. δίνει μιὰ τελειῶς διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ δική μας εἰκόνα περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Παύλου πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τῆς Κορίνθου καὶ τῆς ἀποστολῆς τῶν ἐπιστολῶν σ' αὐτή. Στὴ μελέτη αὐτὴ, καὶ στὶς σελ. 40-66 ἐξετάζεται «Ἡ ἀλληλογραφία τῶν γεγονότων καὶ ἡ μετὰ τῶν Κορινθίων ἀλληλογραφία τοῦ Παύλου» (ὑπογρ. δική μου). Ὁ κ. Βούλγαρης δέχεται ἐδῶ, ὅπως καὶ ἄλλοι ἐρευνητές, τὴν ἐνότητα τῶν ἐπιστολῶν Α' καὶ Β' πρὸς Κορινθίους, ποὺ ἀποτελεῖ πράγματι μιὰ ἐπιστημονικὴ δυνατότητα. Ἀρκεῖ νὰ δεχθεῖ κανεὶς γιὰ τίς περικοπὲς ποὺ χαρακτηρίζονται ὡς παρέμβλητες ἐδῶ μιὰ ψυχολογικὴ ἀλλαγὴ στὶς διαθέσεις τοῦ Ἀποστόλου, ἐκεῖ τὴν ξαφνικὴ ἀνάμνηση ἐνὸς ἄλλου θέματος σχετικοῦ μετὰ τὰ γραφόμενα, καὶ ἄλλοῦ τὴν ἀφινδία ἀφιξή... Ἔτσι, τελικὰ, τὸ θέμα τῆς ἐνότητας τῶν Α' καὶ Β' Ἐπιστολῶν, ἀποτελεῖ θέμα ἐκτιμήσεως... Ὑπὲρ τῆς ἐνότητος τῆς Α' Ἐπιστολῆς τάσσονται καὶ οἱ κ. κ. Γ. Γαλιῆς καὶ Β. Στοιγιάννος, ὁ τελευταῖος μάλιστα χωρὶς τὴν παραμικρὴ ἐπιφύλαξιν (βλ. Ἡ Ἀνάστασις..., σελ. 23-27)». Αὐτὰ σημειῶν γιὰ τὴν ἐνότητα τῶν πρὸς Κορινθίους Ἐπιστολῶν. Ὁθῆσαν κουραστικὸν γιὰ τὸν ἀναγνώστη νὰ συνεχίσω τὸ κείμενον μέχρι τέλους. Βλέπει κανεὶς πίσω ἀπὸ αὐτὰ, εἴτε εἶναι σωστά εἴτε ὄχι, νὰ με συνεπαίρνει κάποιος δαιμονικὸς ἄνεμος νὰ πῶ «ψέμματα», νὰ «σασκοτίσω», νὰ «παραπλανήσω» κανέναν; Ἀπλούστατα, εἰσαγωγικά τὸ δικό μου ὑπόμνημα καὶ στὸ ἐρώτημα πόσες ἐπιστολὰς ἔγραψε ὁ Παῦλος πρὸς Κορινθίους, ἐγὼ παραπέμπω στὸ βιβλίον τοῦ κ. Βούλγαρη, ποὺ δέχεται, ὅπως καὶ ἄλλοι, μιὰ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴ δική μου ἀποψή.

Σὲ δύο σημεῖα ἡ διάστασή μου μετὰ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ κ. Βούλγαρη γιὰ τὰ συμβαίνοντα στὴν Κόρινθον προσλαμβάνει σαφέστερες διαστάσεις. Τὸ πρῶτον σημεῖον: Ὅχι μόνον δὲν

ἀγνοῦ ἀλλά και σημειῶνὰ στὸ ὑπόμνημά μου τίς σελίδες ποῦ ὁ συνάδελφος ἀφιερώνει στὸ θέμα τῆς ἐνότητας και τῆς Β' Ἐπιστολῆς. Εἰδικά, ὡς πρὸς τὴν Β' ἐπιστολὴ ἢ παρατήρησή μου πὼς λείπει σύγκριση τοῦ πρώτου και δευτέρου μέρους γίνεται στὴ συνάφεια τῆς ταύτισης ἀπὸ τὸν κ. Βούλγαρη τοῦ «ἀδικήσαντος» (κύριο θέμα τοῦ α' μέρος τῆς Β' Ἐπιστολῆς) με τὸν «αἰμομίκτη» τῆς Α' Κορ. κεφ. 5. Τὸ ἐρώτημά μου ἦταν: Ἐφοῦ τὸ α' μέρος τῆς Β' Ἐπιστολῆς κατέχεται ἀπὸ τὴ μορφή αὐτῆ τοῦ «ἀδικήσαντος» και ἀπὸ τὰ προβλήματα ποῦ ἐδημιούργησε στὶς σχέσεις μεταξύ Παύλου και Κορινθίων (πολὺ περισσότερο, μάλιστα, ἂν αὐτὸς εἶναι ὁ ἴδιος με τὸν «αἰμομίκτη» τῆς Α' Κορινθ.), δὲν θάπρεπε, λογικά, στὰ κεφ. 10-13 (β' μέρος τῆς Β' Κορινθ.), ποῦ ἔχομε τόσα ξεσπάσματα και παράπονα τοῦ Παύλου γιὰ τὴν ἐκκλησία τῆς Κορίνθου, νὰ γίνεται κάποια μνεῖα αὐτοῦ τοῦ «ἀδικήσαντος» και τῶν κακῶν ποῦ ἐπακολούθησαν; Ὑπὸ τὴν ἔννοια αὐτῆ ἢ σύγκριση τῶν δύο τμημάτων τῆς Β' Ἐπιστολῆς δὲν ἔγινε. Ἐνα πρόσωπο δημιουργεῖ τόσα προβλήματα ἤδη στὰ χρόνια ποῦ γράφτηκε ἢ Α' Κορινθ.· φθάνει μέχρις ἀπογνώσεως τὸν Ἀπόστολο, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὰ κεφ. 1-7 τῆς Β' Κορινθ., και τοῦ δημιουργεῖ προβλήματα στὶς σχέσεις του με τὴν Ἐκκλησία. Ὅταν ἡμῶς ἐρχόμαστε στὰ κεφ. 10-12, και ξεσπάει σὲ φοβερὰ παράπονα γιὰ τὴ συμπεριφορὰ τῶν Κορινθίων ἐναντίον του — κι' αὐτὸ τὸ κάνει ὅπως ὑποστηρίζεται, ἐνθυμούμενος ἀπλῶς τὸ παρελθόν, ἔτσι ἀπότομα, — μέσα σ' αὐτὸ τὸ παρελθόν πὼς λησιμόνησε τὴν περιπέτειά του με τὸν «ἀδικήσαντα» και τὴν ἐξαιτίας του ρῆξη με τὴν Ἐκκλησία; Ὑπάρχει ἐπομένως πεδίο παραπέρα ἐπεξεργασίας τοῦ θέματος, ὅποιο κι' ἂν εἶναι τὸ συμπέρασμα ποῦ θὰ καταλήξει κανεὶς.

Τὸ δεύτερο σημειῶ: Δὲν δέχομαι τὴν ὑπόθεση τοῦ κ. Βούλγαρη περὶ τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου στὴν Κόρινθο. Ἐνῶ τὰ περὶ ἐπιδράσεως τοῦ Φίλωνα στὴν Κόρινθο ἔχουν, σὰν ὑπόθεση, ἀναμφισβήτητο ἐνδιαφέρον, ὁ καθορισμὸς τοῦ χαρακτῆρα και τῆς προέλευσης τῶν ἀντιπάλων τοῦ Παύλου μερῖδων, κατὰ τὴ γνώμη μου, μὲ κανένα τρόπο δὲν μπορεῖ νὰ γίνεῖ δεκτὸς. Ἡ ὑπόθεση εἶναι πὼς οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Παύλου, γενικά, ἦταν Ἰουδαῖοι μασκαρεμένοι σὲ χριστιανούς (Γι' αὐτὸ κι' ἐγὼ τοὺς σημειῶνῶ ὡς «χριστιανούς»!), δηλ. ἐντὸς εἰσαγωγικῶν χριστιανούς και με θαυμαστικό), κι' εἶχαν ὑποκινητὲς τοὺς «ψευδαδέλφους», ἐχθροὺς τοῦ Παύλου στὰ Ἱεροσόλυμα. Γράφει ὁ κ. Βούλγαρης: «Ἡ κατὰ τῆς ἐκκλησίας τοῦ Παύλου ἀντιδρασις τοῦ ἐπισήμου Ἰουδαϊσμοῦ ἐνταῦθα ἐξεδηλώθη διὰ τῆς ἀποστολῆς ἀντιπροσώπων («ψευδαδέλφου», Β' Κορ. 11,13-15) και ἐπιστολῶν... Τῷ ἔντι μετερχόμενοι δολίαις μεθόδους και πανουργίαν, οἱ πράκτορες οὗτοι τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ...» (σελ. 141). Γι' αὐτοὺς τοὺς ἀντιπάλους γράφει ἄλλοι: «Ἡ ὑπὸ τῶν ἀντιπάλων προβολὴ τῶν τεσσάρων τούτων προσώπων (Κηφᾶ, Παύλου, Ἀπολλῶ, Χριστοῦ), ἐντέχνως μεθοδευθεῖσα πρὸς παραπλάνησιν τῶν Κορινθίων ἐγένετο και ἀποβλέπει εἰς τὴν ἐξομοίωσιν και ἐξίσωσιν τοῦ Χριστοῦ πρὸς τοὺς τρεῖς ἀποστόλους» (σελ. 114)· «οἱ ἀντίπαλοι κυριολεκτικῶς διήρουν και διεμέριζον ἢ ἐδιχοτόμουν τὸ ἑνιαῖον θεανδρικὸν πρόσωπον», γι' αὐτὸ, κατὰ τὸν κ. Βούλγαρη, και ἡ ἐρώτηση τοῦ Ἀποστόλου «μεμέρισται ὁ Χριστός»; Μὲ ἄλλα λόγια, αὐτοὶ ποῦ στὴν Κόρινθο ἔλεγαν «ἐγὼ δὲ Χριστοῦ» ἦταν Ἰουδαῖοι μαρκαρεμένοι σὲ χριστιανούς. Ἐρωτᾶται ἡμῶς: γιὰ νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ μεσσιανικὸ ὄρο «Χριστοῦ» πρέπει νὰ δέχονταν τὴ μεσσιανικὴ ιδιότητα τοῦ Ἰησοῦ· πὼς, λοιπόν, θὰ τὸν ἐξίσωναν με τοὺς ἄλλους τρεῖς ἀποστόλους, τὸν Κηφᾶ, τὸν Παῦλο και τὸν Ἀπολλῶ; Κι' εἶναι δυνατὸ νὰ γίνονιν δεκτὰ γιὰ τὴν ἀρχικὴ ἐκεῖνη ἐποχὴ στὴν Κόρινθο τὰ περὶ θείας και ἀνθρώπινης φύσεως τοῦ Χριστοῦ, τὰ ὅποια, κατὰ τὴν διδόμενὴ ἐρμηνεία οὐ «μεμέρισται»; Σύμφωνα με τὴν ἀποψη τοῦ κ. συναδέλφου, οἱ «ψευδαδέλφοι», ποῦ συναντᾶμε στὴν ἀλληλογραφία τοῦ Παύλου, δὲν εἶναι Ἰουδαιοχριστιανοί, ὅπως γενικώτερα πιστεύεται, ἀντίπαλοι τοῦ ἐλεύθερου ἀπὸ τὸν Ἰουδαϊσμὸ εὐαγγελίου τοῦ Παύλου, ἀλλὰ ἦσαν Ἰουδαῖοι ποῦ παράσταιναν, με τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο, τοὺς χριστιανούς γιὰ νὰ βλάψουν τὴν Ἐκκλησία. Πρόκειται γιὰ μιὰ ὑπόθεση, βέβαια, ποῦ κατὰ τὴν γνώμη μου ἡμῶς

δὲν συμφωνεῖ καθόλου μὲ τὰ δεδομένα τῶν Ἐπιστολῶν. Θὰ μπορούσε π.χ. γι' αὐτοὺς τοὺς «ψευδαδέλφους» νὰ γράφει ὁ Παῦλος: «Διάκονοι Χριστοῦ εἰσιν; Παραφρονῶν λαλῶ, ὕπερ ἔγωγ» (Β' Κορ. 11,13 ἐξ.);

Ἔτσι οὖν θέλει νὰ μάθει περισσότερα γιὰ τὸ θέμα νὰ δεῖ τὸ βιβλίον τοῦ συναδέλφου καὶ τὸ δικό μου Ἔπισημημα. Πρόκειται περὶ διαφορῶν σὲ ἱστοριοφιλολογικὰ ἐπιμέρους ζητήματα. Ἡ βιβλιότης τῆς ἀντίδρασης τοῦ κ. Βούλγαρη ἐναντίον μου ὀφείλονταν, κατὰ πάσα πιθανότητα, στὴν ἀποψη πὼς πιάστηκα ἀπὸ κάποιον, κατὰ τὴ γνώμη μου, γλιστρημά του γιὰ νὰ δώσω μιὰ κακὴ εἰκόνα γιὰ τὴ γενικὴ του ἐπιστημονικὴ συγκρότηση. Ἄν δημιουργήθηκε τέτοια ἐντύπωση, ἦταν λαθεμένη. Γιατὶ ὅλοι μας κρινόμεσθε ἐπιστημονικὰ ὄχι ἀπὸ κάποια ἐπιστημονικὴ ὑπόθεση ποὺ κάποτε θὰ ἀποτολμήσουμε, ἢ ἀπὸ κάποια α' ἢ β' θεωρία ποὺ θὰ ἀναπτύξουμε, ἀλλὰ ἀπὸ τὴ συνολικὴ μας ἐπιστημονικὴ παρουσία. Ἄλλοιμονο δέ, ἂν δὲν παραδεχθοῦμε πὼς ὅλοι μας γιὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο, μπορούμε νὰ προτείνουμε ἰδιόρρυθμες ὑποθέσεις καὶ κρίσεις — ὡς συγγραφεῖς, ὡς κρινόντες καὶ ὡς κρινόμενοι.

Ἔτσι βλέποντας τὰ πράγματα, δὲ νομίζω πὼς γιὰ μένα μπορεῖ νὰ ὑπάρξει συνέχεια σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα, ἐκτὸς ἀπὸ προφορικὰ συζητήσεις καὶ ἐξηγήσεις μὲ τὸν ἴδιον τὸν συναδέλφον κ. Βούλγαρη.

ΣΑΒΒΑΣ ΧΡ. ΑΓΟΥΡΙΔΗΣ

Μάρκου Α. Σιώτου, Ὁμοτίμου Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἡ ἐρμηνεία τῆς ἐπι τοῦ Ὄρους Ὁμιλίας εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τῶν ἐννέα πρώτων αἰώνων, Ἀθήναι 1984, σχ. 8ον, σελίδες 120.

Ἡ μονογραφία αὕτη τοῦ Ὁμοτίμου ἐκλεκτοῦ συναδέλφου κ. Μάρκου Σιώτου μετὰ τὸν Πρόλογον καὶ τὸν Πίνακα Βραχυγραφῶν καὶ Συντηρήσεων, παρουσιάζει εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν (σ. 11-12) τὴν σημασίαν τοῦ περιεχομένου τῆς ἐπι τοῦ Ὄρους Ὁμιλίας καὶ σκιαγραφίαν τῆς ἱστορίας τῆς ἐρμηνείας τῆς Ὁμιλίας ταύτης. Ἡ ἱστορία αὕτη διακρίνεται εἰς ἑπτὰ ἀνίσους χρονικὰς περιόδους, αἱ ὁποῖαι εἶναι: ἡ περίοδος τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας τῶν ἐννέα πρώτων αἰώνων, ἡ περίοδος τοῦ Μεσαίωνος (ἰ'-ιε' αἰών), ἡ περίοδος τῆς Προτεσταντικῆς Μεταρρυθμίσεως (ιστ' -ιη' αἰών), ἡ περίοδος τοῦ προτεσταντικοῦ φιλελευθερισμοῦ καὶ τῆς ἱστοριοφιλολογικῆς κριτικῆς ἐρεύνης (τέλος ιη' μέχρι καὶ ιθ' αἰώνος), ἡ περίοδος ἀπὸ τῆς λήξεως τοῦ Α' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι καὶ τοῦ τέλους τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ Β' Παγκοσμίου Πολέμου μέχρι σήμερον περίοδος.

Τὸ Α' κεφ. (σ. 21-50) σκιαγραφεῖ καὶ χαρακτηρίζει τὰς προσπάθειας πρὸς σύνταξιν τῆς ἱστορίας τῆς ἐρμηνείας τῆς ἐπι τοῦ Ὄρους Ὁμιλίας, αἵτινες ἐγένοντο ὑπὸ τῶν Conrad R. Willard, James Langley, Harvey K. McArthur, Warren S. Kissinger, Karlmann Beyschlag καὶ Ursula Berner.

Τὸ Β' κεφάλαιον, ὅπερ ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς ἐπι τοῦ Ὄρους Ὁμιλίας εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἐκκλησίαν, παρουσιάζει τὴν Ὁμιλίαν ταύτην εἰς τὴν ζωὴν τῆς πρώτης Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας (σ. 51-58)· εἰς τὴν ζωὴν τῆς μεταποστολικῆς Ἐκκλησίας καὶ εἰς τὰ ἔργα τῶν Ἀποστολικῶν Πατέρων καὶ τῶν πρώτων Ἀπολογητῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ (σ. 59-68)· εἰς τὰ ἔργα τῶν ἀντιαιρετικῶν συγγραφέων (Εἰρηναίου, Ἰππολύτου Ρώμης, Τερτυλλιανοῦ, Ἐπιφανίου) (σ. 68-72)· εἰς τὰ ἔργα τῶν μεγάλων Καττήχτων τῆς Ἀλεξανδρείας (Κλήμεντος Ἀλεξανδρέως, Ὠριγένης) (σ. 72-77)· εἰς τὰ ἔργα τῶν μεγάλων Πατέρων τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας (Εὐσεβίου Καισαρείας, Μ. Ἀθανάσιου, Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Γρηγορίου Ναζιανζηνοῦ, Μ. Βασιλείου, Γρηγορίου Νύσσης) (σ. 77-85)· εἰς τὰ ἔργα τοῦ Χρυσοστόμου (σ. 85-92)· εἰς τὰ συγγράμματα τῶν μετὰ τὸν Χρυσόστομον Ἑλλήνων ἐρμηνευτῶν (Κυρίλλου Ἀλεξανδρείας, Ἰσιδώρου Πηλουσιώτου, Θεοδώρου Ἡρακλείας,

Θεοδώρου Μοφουεστίας, Θεοδώρου τοῦ μοναχοῦ, Ἀπολλινάριου τοῦ Λαοδικεῖας, Μαξιμου τοῦ Ὁμολογητοῦ, Ἰωάννου τοῦ Δαμασκηνοῦ, Φωτίου τοῦ Πατριάρχου Κων/πόλεως (σ. 92-97)· εἰς τὰ ἔργα τῶν πρώτων Λατίνων ἐρμηνευτῶν (Τερτυλλιανοῦ, Κυπριανοῦ, Ἰλαρίου τοῦ Πικταβίου, Ἰερωνύμου) (σ. 97-100)· εἰς τὸ συγγραφικὸν ἔργον τοῦ Αὐγουστίνου (σ. 100-109)· καὶ τέλος εἰς τὰ ἔργα τῶν μετὰ τὸν Αὐγουστίνον Λατίνων ἐρμηνευτῶν (Ἰωάννου τοῦ Κασσιανοῦ, Πέτρου τοῦ Χρυσολόγου, Βενεδίktου Νουρσίας, πάπα Λέοντος κ.ά. (σ. 109-112).

Ἐκ τῆς ἀναλύσεως ταύτης, ἥτις δεικνύει ὅτι ἡ περὶ ἧς ὁ λόγος ἐργασία εἶναι τμῆμα εὐρύτερου ἔργου, ἀναφερομένου εἰς πάσας τὰς περιόδους τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑρμηνείας τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας, καθίσταται φανερὰ ἡ σπουδαιότης τῆς προσφορᾶς τοῦ Καθηγητοῦ κ. Σιώτου, ἐφ' ὅσον ἀπρόεχουσαν θέσιν καὶ ἀποφασιστικὴν σημασίαν διὰ τὴν καθόλου ὀρθὴν κατανόησιν τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας κατέχει ἡ εἰς τὸ παρὸν τεῦχος δημοσιευμένη ἱστορία τῆς ἐρμηνείας τῆς Ὁμιλίας κατὰ τὴν πρώτην τῶν μνημονευθεισῶν περιόδων, ἥτοι ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τῆς πρώτης Ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας μέχρι καὶ τοῦ τέλους τοῦ θ' μ.Χ. αἰῶνος, ὅτε καὶ συνετελέσθη ὁ χωρισμὸς μετὰ τῆς Ἀνατολικῆς καὶ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας. Τὴν ἐρμηνείαν τῆς πρώτης ταύτης περιόδου διακρίνει σαφῶς τὸ πνεῦμα τῆς ζωῆς καὶ καθαρᾶς εὐαγγελικῆς καὶ ἀποστολικῆς παραδόσεως, κατὰ τὸ ὅποιον αἱ ἐν λόγῳ διατάξεις Ἰσχυον ὡς ἀσφαλῆς ὁδηγὸς τῆς καθ' ἡμέραν ζωῆς τῶν ἐν Χριστῷ σεσωσμένων. Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν περίοδον αὐτὴν αἱ ἐρμηνεῖαι τῶν λοιπῶν περιόδων παρουσιάζουν τὴν ὅλην εἰκόνα τῆς ἱστορίας τῶν ἐπὶ τῶν διατάξεων τούτων ἐρμηνευτικῶν ἀποκλίσεων ἀπὸ τοῦ ἐν λόγῳ πνεύματος τῆς ἐρμηνείας τῆς ἀρχαίας Ἐκκλησίας» (Πρόλογος, σ. 5-6).

Ἡ σαφήνεια καὶ τὸ εὐμέθοδον τῆς ἐκθέσεως, ὁ πλοῦτος τῶν ὑποσημειώσεων, ἡ ἐνημέρωσις εἰς τὸν τομέα τῆς σχετικῆς διεθνούς βιβλιογραφίας καὶ ὁ σεβασμὸς πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ὀρθοδόξου ἐρμηνευτικῆς παραδόσεως καθιστοῦν τὴν ἐργασίαν πολῦτιμον βοήθημα τοῦ καθ' ὅλου βιβλικῆ καὶ ἐρμηνευτικῆ κλάδου τῆς Θεολογίας. Εὐχόμεθα ταχέως τὴν δημοσίευσιν τῶν ὑπολειπομένων τευχῶν, ἰσαριθμῶν πρὸς τὰς λοιπὰς περιόδους τῆς Ἱστορίας τῆς Ἑρμηνείας τῆς ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλίας, ἵνα παραδοθῆ εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους ἡ ὀλοκληρωμένη ὀγκώδης σχετικὴ ἐργασία τοῦ Καθηγητοῦ κ. Μ. Σιώτου.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ

Hanfried Krüger, Werner Löser und Walter Müller-Römhald (ἐκδ.), *Ökumene-Lexikon* (Kirchen, Religionen, Bewegungen), herausgegeben in Verbindung mit Athanasios Basdekis, Günther Gassmann, Klaus Lefringhausen, Paul Löffler, Harding Meyer, Heinz Schütte, Otmar Schulz, Christa Sprunge, Harald Uhl und Lukas Vischer, ἐκδ. οἶκοι Otto Lembeck καὶ Josef Knecht, Frankfurt am Main 1983, σχ. 8ον, σελίδες 1326.

Τὸ λεξικὸν τοῦτο παρουσιάζει πτυχὰς τῆς ἱστορίας ὡς καὶ νέας κατευθύνσεις καὶ προοπτικὰς τοῦ διομολογιακοῦ καὶ διεκκλησιαστικοῦ διαλόγου, ὅπως οὗτος παρουσιάζεται εἰς τὸ β' ἡμισυ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος, ἐπεκτεινόμενος καὶ εἰς διάλογον τῶν χριστιανικῶν Ἐκκλησιῶν ἀκόμη καὶ μετ' ἄλλων Ὀρθοδόξων (λ.χ. βουδδισμού, ἰνδοϊσμοῦ) καὶ ἰδεολογιῶν (λ.χ. μαρξισμού). Ὁ κύριος σκοπὸς τοῦ ἔργου εἶναι νὰ προβάλῃ τὰ ζητήματα τῆς Οἰκουμένης καὶ τοῦ Οἰκουμενισμοῦ, ὅπως αὐτὰ ἔχουν διαμορφωθῆ κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη.

Τὸ Λεξικὸν τοῦτο, ὅπερ εἶναι καλαίσθητος ἐκδοσις ἐκτεταμένη εἰς 1326 σελίδας, κατατοπίζει συνοπτικῶς καὶ ἀξιολογῶν περὶ τῶν διαφόρων Ἐκκλησιῶν, περὶ τοπικῶν καὶ ὁμολογιακῶν ἐκκλησιαστικῶν συναρτήσεων καὶ συσχετισμῶν, περὶ ὁμολογιῶν καὶ διομο-

λογικῶν δομῶν, περὶ πασῶν τῶν κυριωτέρων θρησκευτῶν, περὶ τῆς θρησκευτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς καταστάσεως εἰς τὰς διαφόρους χώρας καὶ ἡπείρους, περὶ τῶν ἐν αὐταῖς θρησκευτικῶν μειονοτήτων, περὶ κινήσεων διεκκλησιαστικῆς συνεργασίας, περὶ τῆς πνευματικότητος διαφόρων θρησκευτικῶν ομάδων, κοινοτήτων, ἀδελφοτήτων καὶ περὶ τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ «τοπικοῦ οἰκουμενισμοῦ» ἢ τοῦ «οἰκουμενισμοῦ τῆς βάσεως».

Βεβαίως τὸ βιβλίον εὐλόγως καὶ δεδικαιολογημένως παρουσιάζει περισσώτερον τὰς γενικωτέρας ἢ μερικωτέρας δραστηριότητας τοῦ Παγκοσμίου Συμβουλίου τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ ἀπὸ τῆς Β' Συνόδου τοῦ Βατικανοῦ ἀναπτυχθέντος Ρωμαιοκαθολικοῦ Οἰκουμενισμοῦ, ὁ ὁποῖος ἐκορυφώθη εἰς τὴν ἴδρυσιν τῆς Γραμματείας διὰ τὴν ἐνότητα τῶν Χριστιανῶν, ἀλλὰ δὲν ἀπουσιάζουν καὶ λήμματα, τὰ ὁποῖα πληροφοροῦν περὶ τῆς λεγομένης Ἐναντι-Οἰκουμένης (Gegen-Ökumene). Πρὸ πάντων τὸ λεξικὸν προσπαθεῖ νὰ παρουσιάσῃ πάντα τὰ οὐσιώδη στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα συναρτῶνται πρὸς τὴν γενικὴν διεκκλησιαστικὴν οἰκουμενικὴν κίνησιν καὶ πρὸς τοὺς διμερεῖς διεκκλησιαστικούς διαλόγους.

Διὰ σπουδαιότητας ἐννοίας τῆς Οἰκουμενικῆς Θεολογίας (λ.χ. διὰ τὴν ἐννοίαν τῆς ἱερωσύνης, τῆς ἐσχατολογίας, τῆς εὐσεβείας, τῆς Ἐκκλησίας) παρουσιάζονται αἱ ἀπόψεις παραλλήλως ἀπὸ προτεσταντικῆς, ρωμαιοκαθολικῆς καὶ συχνάκις ἀπὸ ὀρθοδόξου πλευρᾶς.

Πολλὰ ἐξαιρέτα εὐσύνοπτα λήμματα εἶναι γεγραμμένα ὑπὸ γνωστῶν ὀρθοδόξων θεολόγων, οἱ εἶναι ὁ Μητροπολίτης Αἰμιλιανὸς Τιμιάδης, οἱ καθηγηταὶ Β. Σταυρίδης, Ἄν. Κάλλης, Θ. Νικολάου, Δ. Σαβράκης, Δ. Στανιλοάε, Ἄ. Θεοδώρου, ὁ ὑφηγητῆς Γρ. Λαρεντζάκης καὶ ὁ Διευθυντῆς τῆς Ὀρθοδόξου Ἀκαδημίας Κρήτης Α. Παπαδερὸς. Παρὰ ταῦτα διὰ πολλὰ ἐπὶ μέρους θέματα, ἐνῶ ἐκτίθενται αἱ ρωμαιοκαθολικαὶ καὶ προτεσταντικαὶ ἀπόψεις, ἀπουσιάζει ἡ ὀρθόδοξος ἄποψις.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προβολὴν προσωπικοτήτων, αἱ ὁποῖαι μετέσχον ἐνεργῶς τῆς οἰκουμενικῆς κινήσεως, μὲ χαρὰν βλέπομεν προβαλλομένας προσωπικότητας, οἷαι λ.χ. ὁ ἀείμνηστος Ἀμίλιας Ἀλιβιζάτος ἢ ὁ Σεβασμιώτατος Μητροπολίτης Γέρων Χαλκηδόνος κ. Μελίτων, ἀλλὰ συγχρόνως σημειοῦμεν, ὅτι παραλείπεται ἡ προβολὴ ἐτέρων προσωπικοτήτων, οἷαι λ.χ. ὁ ἀείμνηστος βενεδικτῖνος μοναχὸς Lambert Beauduin (ἀββαεῖον Mont-César, Louvain), ἢ ὁ ἀείμνηστος καθηγητῆς Παναγιώτης Μπρατσιώτης.

Ἐπίσης πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ἐνῶ προβάλλονται οἰκουμενικαὶ κινήσεις ἡσόνος σημασίας, παραλείπονται ἄλλαι, αἱ ὁποῖαι συνετέλεσαν σημαντικῶς εἰς τὴν καλλιέργειαν τοῦ γνησίου οἰκουμενικοῦ πνεύματος, ὡς λ.χ. αἱ οἰκουμενικοῦ χαρακτῆρος «Λειτουργικαὶ Ἑβδομάδες», αἱ ὁποῖαι ἐπὶ δεκαετίας ὀργανοῦνται ἀξιεπαίνως ὑπὸ τοῦ «Ἰνστιτούτου Ὀρθοδόξου Θεολογίας Ἁγίου Σέργιου» τῶν Παρισίων, ἢ τὰ «Οἰκουμενικὰ Συμπόσια» τῆς πόλεως Regensburg τῆς Δ. Γερμανίας, ἅτινα ὀργανοῦνται διὰ συνεργασίας τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου καὶ τοῦ ἀρμοδίου Τμήματος τῆς ἐν Γερμανίᾳ Συνόδου τῶν Ρωμαιοκαθολικῶν ἐπισκόπων.

Ἐλπίζοντες, ὅτι αἱ μικρὰ αὐτὰ παραλείψεις θὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν εἰς μίαν β' ἔκδοσιν τοῦ ἔργου, ἐκφράζομεν τὴν χαρὰν μας διὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ περὶ οὗ ὁ λόγος Λεξικοῦ, ὅπερ καλύπτει γενικῶς ἐν κενῶν καὶ ὑποβοηθεῖ τὴν μελέτην τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα συνδέονται μετὰ τοῦ καθ' ὅλου Οἰκουμενισμοῦ. Ἐπίσης ἐκφράζομεν τὴν χαρὰν μας, διότι τοῦ ἔργου τῆς συντάξεως καὶ ἐκδόσεως τοῦ Λεξικοῦ μετέσχεν ἐνεργῶς καὶ ὁ Ἕλλην θεολόγος Ἀθανάσιος Βασδέκης, ὅστις ἐν Δ. Γερμανίᾳ ἐπανελημμένως ἔχει προβάλει τὴν Ἑλληνικὴν Ὀρθόδοξιν.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Δ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ